

**Gid man kunne have bragt en tegning! -
om definitioner og illustrationer i ensproglige ordbøger**

Hovmark, Henrik

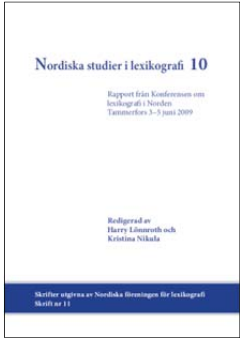
Published in:
Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi

Publication date:
2010

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Hovmark, H. (2010). *Gid man kunne have bragt en tegning! -: om definitioner og illustrationer i ensproglige ordbøger*. *Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi*, 11, 192-208.

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Gid man kunne have bragt en tegning! Om definitioner og illustrationer i ensproglige ordbøger	
Forfatter:	Henrik Hovmark	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 10, 2010, s. 192-208 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Tammerfors 3.-5. juni 2009	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

HENRIK HOVMARK

Gid man kunne have bragt en tegning! Om definitioner og illustrationer i ensproglige ordbøger

This article discusses the actual and possible use of illustrations in monolingual dictionaries. The lexicographic description of concrete objects is taken as the point of departure. The typical elements in definitions of concrete objects are defined, and it is shown that illustrations are especially well-suited for passing on information about the object's form, construction, components and functioning. In this respect illustrations can be of great help not only for dictionary users but also for the editors in the editing process. Furthermore, the use of illustrations in a wider perspective is touched upon: illustrations can also be used to describe processes and states (verbs), semantic fields, typical situations of use, and experiences associated with the specific lexical item in question. It is argued that a notion of relative distance, i.e. the relative knowledge of the described object, is important in the analysis of and practical work with illustrations in dictionaries.

Nøgleord: ensproglige ordbøger, illustrationer, definitioner

1. Indledning

I den store danske modersmålsordbog, *Ordbog over det danske Sprog* (ODS), der dækker det danske sprog i perioden cirka 1700–1955, og som udkom i 28 bind 1919–1956, finder man følgende definition af et ganske bestemt *apparat*:

et ved stolgang benyttet apparat, bestaaende af en fast, tragtformet beholder (kumme, skaal af porcelæn olgn.) med sæde, som (i reglen) straks efter benyttelsen udskylles med vand fra en skyllecisterne (*Ordbog over det danske Sprog*, bind 26, spalte 704–705.)

Det er en definition man gør sig lystig over i fagkredse. For det første fordi definitionen er lang og omstændelig, noget som er typisk for definitionerne i ODS, og som ODS tidligt blev kritiseret for (jf. fx Møller 1959: 62). For det andet fordi definitionen – måske – vidner om tidligere tiders berøringsangst over for det der turde være noget af det mest almindelige og velkendte i et menneskeliv, nemlig toiletbesøg. Under alle omstændigheder skulle de mange ord i definitionen gerne fremkalde et bestemt billede på nethinden. Og det ord der skal kobles til billedet – opslagsordet i ODS – er i dette tilfælde ordet *wc*.

Definitionen virker komisk og kunstig. Pludselig ser man det velkendte beskrevet i meget objektiverende, og for os antikveret sprog. Men hvad er det egentlig der gør den komisk og kunstig? Det kraftigt objektiverende sprog forstærker naturligvis det eufemistiske og komiske aspekt. Men kunstigheden består måske også i et mere generelt paradoks der kan give helt specifikke leksikografiske problemer når man skal definere og beskrive genstande i ord i en ordbog. Et wc er en ualmindelig velkendt genstand som man bruger igen og igen. Men genstande, og ikke mindst velkendte genstande, har man sjældent brug for at beskrive i dagligdagen – man ved jo så udmærket hvordan de ser ud, og hvordan de fungerer og bruges. Så nemt slipper leksikografen imidlertid ikke: Også velkendte genstande skal beskrives entydigt og systematisk. Undertiden er man nødt til at bruge mange ord, men resultatet kan blive det paradoksale at kunstigheden vokser, jo flere ord man bringer i spil i beskrivelsen af det der ikke behøver mange ord i den velkendte dagligdag. I en sådan situation kan en illustration imidlertid vise sig at være overordentlig nyttig som supplement til den verbale definition. Det er en oplagt tanke at inddrage illustrationer i det leksikografiske projekt, og tanken er helt givet også blevet tænkt af mange ordbogsredaktører i tidens løb, men ofte er den gode idé blevet bremset af økonomiske eller praktiske forhindringer.

Det jeg gerne vil diskutere i det følgende, er forholdet mellem definitioner og illustrationer i ensproglige ordbøger, med udgangspunkt i definitionen og beskrivelsen af genstande. Genstande skal forstås bredt: Kategorien vil omfatte ikke kun simple, kompakte genstande (som fx et *søm*, eller redskaber som en *gaffel* eller en *hammer*), men også mere komplekse indretninger der kan bestå af mindre dele, og som kan have en egen, dynamisk funktionsmåde (fx en *bil*, en *kran* eller en *kartoffelsorterer*). Jeg har delt fremstillingen op i tre hovedpunkter.

1. Først vil jeg se lidt nærmere på ordbogsdefinitioner hvor der ikke er illustrationer til rådighed. Jeg vil pege på nogle grundlæggende træk der karakteriserer denne definitionstype, og jeg vil desuden komme ind på forholdet mellem ordbog og encyclopædi, fordi det indhold i en ordbog eller en ordbogsdefinition der tit kan have gavn af en illustration i, er indhold der med en vis rimelighed kan betragtes som overvejende encyclopædisk.
2. Dernæst vil jeg forsøge at indkredse hvad det er en illustration mere specifikt eller særligt er i stand til i forbindelse med definitioner af genstande. Hvor er det illustrationer kan gøre livet lettere – ikke kun for brugeren, men også for redaktøren? Her vil jeg altså se på ordbogsartikler hvor der inddrages illustrationer, på den ene eller anden måde.

3. Endelig vil jeg se mere bredt på hvordan illustrationer rent faktisk bliver brugt i forskellige typer ordbøger. Og jeg vil udvide perspektivet og spørge: Hvad kan, eller kunne, de – måske – bruges til? Hvad er deres brugspotentiale som leksikografisk redskab? Det vil sige ikke kun i forbindelse med definitioner af genstande, men også ved definition af andre typer ord. Hvad kan illustrationen i forhold til ordet – i leksikografien?¹

2. Ordbogsdefinitioner af genstande – nogle grundelementer

Det er muligt at definitionen af *wc* i ODS er både omstændelig og komisk, men rent faktisk er den næsten mønstergyldig hvad angår definitioner af genstande i ordbøger. Den rummer de typiske dele i en sådan definition, og den markerer også de enkelte dele på typisk vis.

Når man skal beskrive en genstand, må man naturligvis have noget at vide om hvordan genstanden ser ud, hvilken form den har, hvad den er lavet af, hvordan den er konstrueret. Disse oplysninger får man til fulde i *wc*-artiklen, og ordbogsredaktøren har benyttet en meget almindelig markør, nemlig *bestå* ("*bestaaende af en fast, tragtformet beholder [kumme, skaal af porcelæn olgn.] med sæde*"). Det andet man gerne vil have at vide om en genstand – og som man stort set også altid får at vide som bruger – er hvad genstanden skal bruges til. I den forbindelse kan man dog skelne mellem to aspekter, nemlig 1) funktionsmåde og 2) formål. Funktionsmåden gælder beskrivelsen af hvordan genstanden fungerer, ofte i lidt teknisk forstand. Man har altså at gøre med en proces, og markøren vil derfor typisk være et verbum. Dette element finder man også i *wc*-artiklen ("*som [i reglen] straks efter benyttelsen udskylles med vand fra en skyllecisterne*"). Formål skal forstås som det overordnede, resultatorienterede sigte med brugen af genstanden. Denne del er sjældent udeladt i definitionerne – i modsætning til de mere tekniske detaljer i forbindelse med funktionsmåden. Formålsbeskrivelsen ses også i *wc*-artiklen, og markøren er overordentlig typisk, nemlig *benyttet*, "*ved stolang benyttet*" (en anden, meget typisk markør er *brugt*, eller evt. blot finalt *til at* e.l., jf. eksemplet *kniv* nedenfor). Når eftertiden har gjort lidt nar ad definitionen af *wc* i ODS, har det selvfølgelig noget at gøre med at netop formålsbeskrivelsen er usædvanlig kort, og at man har benyttet et

1 Mange af de iagttagelser som gøres i denne artikel, kan også ses hos Bo Svensén (2009). Jeg havde ikke denne bog til rådighed da jeg lavede mit foredrag til konferencen i Tammerfors, men jeg har indføjet forskellige henvisninger til Svensén i denne bog, primært til terminologi (jf. også Stein 1991).

ord der sandt for dyden ikke hører eller har hørt til de hyppigste i dansk. Men i virkeligheden er formålsbeskrivelser ofte ganske korte. Det har en ganske bestemt grund, som jeg skal vende tilbage til.

Man kan altså udskille følgende elementer der typisk inddrages i definitioner af genstande:

- form (materiale, konstruktion, evt. bestanddele, placering m.m.)
- brug (formål, funktionsmåde)

Yderligere to faktorer skal introduceres, nemlig det encyklopædiske aspekt og noget som overordnet og lidt vagt kan kaldes *afstand*. Begge dele spiller en specifik rolle i beskrivelsen af forholdet mellem definitioner og illustrationer i ordbøger. Som eksempel vil jeg bruge definitionen af ordet *kniv* i *Ømålsordbogen* (ØMO), og af ordet *gardin* i henholdsvis *Den Danske Ordbog* (DDO) og ØMO.

kniv

redskab til at skære med, bestående af et skarpt metalblad på et skaft
; typisk med kort skaft, men til særlige formål med langt skaft (jf fx *tjørne-*, *torne-*, *trækkekniv* og *tørvekniv*), ell med skaft i begge ender af bladet (jf fx *båndkniv* og *hakke-*, *krumkniv*), ell med ringformet skaft (jf *bøde-*, *fingerkniv*)

; typisk med kort, afrundet ell spidst blad (og med skarp æg og uskarp ryg), men til særlige formål med andre former for blade (jf fx *hov-*, *hæs-*, *rapskniv*, *krumkniv*, *skruekniv*)

; sjæld om lignende redskab af træ (jf fx *ostekniv*) (ØMO)

Ordet *kniv* er en simpel genstand, og den defineres enkelt og præcist i den første linje (udseende, bestanddele og funktion). Men som det fremgår, er det kun begyndelsen på definitionen af *kniv* i ØMO – herefter følger længere præciseringer af både form og funktion, samt af forskellige typer af knive til forskellige formål. Denne supplerende beskrivelse er opdelt efter genstandens bestanddele eller form: 1) skaft, 2) blad og 3) materiale, og rummer henvisninger til sammensætninger med *kniv*. Man vil oftere finde præciserende oplysninger af denne type i leksika end i ”almindelige” ordbøger. Når de findes i ØMO, hænger det sammen med at netop denne ordbog har et særligt fokus på den kultur som dialektordene blev brugt inden for. ØMO bringer derfor en del encyklopædiske (etnologiske) oplysninger, om terminologi, arbejdsgange, folkekultur og så videre.

Når definitioner af genstande som for eksempel knive normalt ikke rummer encyklopædiske præciseringer af denne art, hænger det imidlertid også sammen med at både ordet og genstanden *kniv* er velkendte, og at yderligere ekspli-

citeringer er unødvendige og irrelevante. Den relative *afstand* mellem brugeren og ordet *kniv* (form og funktion) er forholdsvis lille. Lad mig uddybe hvad jeg forstår ved afstand, med udgangspunkt i ordet *gardin*.

gardin

(dekorativt) stykke stof som indvendig i et rum hænger ned ved siden af el. foran et vindue for at skærme mod dagslys, for at forhindre at nogen kigger ind, el. som udsmykning · ofte ophængt på en stang el. skinne således at det kan trækkes for el. fra efter behov (DDO)

gardin

forhæng til vinduer (ØMO)

Definitionen af *gardin* i DDO er meget grundig – her beskrives både materiale, form, placering, brug, funktion og formål. Definitionen af et gardins form og funktion i ØMO er til gengæld så minimal som den overhovedet kan være. Hvordan kan ØMO tillade sig den frihed? Man kan naturligvis hævde at et gardin er en forholdsvis simpel genstand der egentlig slet ikke behøver en lang definition. Grunden er dog nok snarere at genstanden gardin kan forudsættes bekendt af brugeren, det vil sige der er ikke noget stort behov for at ekspliciterer denne genstands form eller funktion i detaljer. Sådan forholder det sig imidlertid ikke med alle genstande (fænomener, begreber, processer osv.) – og de ord der måtte være knyttet til dem. Nogle genstande og så videre er ikke alment kendte, og den leksikografiske behandling af de tilknyttede ord vil typisk kalde på en større grad af eksplicitering (naturligvis afhængig af hvem brugeren er). Der kan med andre ord siges at være større eller mindre afstand mellem brugeren og det der beskrives. Det prototypiske eksempel i leksikografisk sammenhæng vil være fagsprog eller teknisk sprog – eller bestemte faglige domæner, for eksempel jura, medicin og så videre. Afstand kan imidlertid også være tidsligt eller kulturelt funderet. Det er netop det der gør sig gældende i ØMO, der jo beskriver en landbo- og fiskerkultur som ikke længere findes. Her vil man ofte have brug for at beskrive genstande og så videre i større detaljer. Og her kan man løbe ind i problemer, fordi det kan være svært at gøre en beskrivelse i ord af en genstand forståelig – når hverken form eller funktion er alment kendt for brugeren. Men netop her kan illustrationerne være til hjælp for både bruger og redaktør.²

2 Det kan i parentes bemærkes at det før cirka 1880 ikke var almindeligt med gardiner på landet. Det vil sige at genstanden og ordet *gardin* nok kan forudsættes bekendt for nutidens læsere af ØMO, men at der gjorde sig en større afstand gældende for de dialekttalende selv.

3. Leksikografisk brug af illustrationer

Ordet *kniv* blev i ØMO kort og præcist defineret som 'redskab til at skære med, bestående af et skarpt metalblad på et skaft'. Den definition er fuldt tilstrækkelig, for vi ved alle hvordan genstanden *kniv* ser ud og hvad vi skal bruge den til, hvordan en typisk *kniv* ser ud, og i de fleste tilfælde nok også hvornår en atypisk *kniv* stadig er så typisk at der stadig er tale om en *kniv*. Det samme gælder imidlertid ikke for genstanden *kartoffelsorterer*. Her er der afstand, i tid og kultur, og nutidens bruger har ingen erfaringer med kartoffelsorterer. Vi har ikke noget problem med at forstå genstandens formål for det kan vi let udlede af ordet. Men vi ved ikke hvordan sådan en genstand, i dette tilfælde en maskine, ser ud eller fungerer.

kartoffelsorterer s – maskine til sortering af kartofler bestående af typisk tre, let skrånende plane sold med huller af forskellig størrelse, de mindste huller først (når soldene sættes i rystende bevægelse, glider kartoflerne nedad og sorteres; jf LandbO.3:82 m ill) (ØMO)

Den afstand der gør sig gældende her, kunne overkommes ved hjælp af en illustration. Mange ordbøger mangler som nævnt illustrationer – herunder ØMO – men i ØMO har vi i det mindste mulighed for at henvise til illustrationer i publiceret litteratur. Hvis man følger henvisningen i artiklen *kartoffelsorterer* ("jf LandbO.3:82 m ill"), vil man finde nedenstående billede.

Hvad er det mere præcist vi har brug for at få fremkaldt et billede af i forbindelse med ordet og genstanden

kartoffelsorterer? Hvad er det en illustration kan bidrage med? Hvis vi ser på de bestanddele i definitioner af genstande som blev indkredset i starten: form (materiale, konstruktion, evt. bestanddele, placering m.m.) og brug (formål, funktionsmåde), er det genstandens form (indretning, konstruktion) og dens funktionsmåde som det kan være svært at få et præcist billede af, også selvom definitionen i ØMO er forholdsvis lang. Maskinens form og konstruktion er med i definitionen, men beskrivelsen er i realiteten ikke nem at forstå ("bestående af typisk tre, let skrånende pla-

Kartoffelsortere-maskine med plane sold.

ne sold med huller af forskellig størrelse, de mindste huller først”). En længere beskrivelse er der imidlertid ikke plads til, og den ville heller ikke nødvendigvis blive meget mere forståelig uden en illustration. Det samme gælder maskinens funktionsmåde (”når soldene sættes i rystende bevægelse, glider kartoflerne nedad og sorteres”). Man kan nok forestille sig hvad der sker i grove træk, men forståelsen ville blive bedre og hurtigere med en illustration.

Det er intuitivt langt lettere at forstå formålet (i dette tilfælde ikke mindst fordi ordet *kartoffelsorterer* er meget gennemskueligt) end mere tekniske ting som for eksempel udseende, bestanddele, konstruktion og funktionsmåde. Det kan synes paradoksalt, men det har formodentlig den enkle forklaring at genstande i sagens natur er til for at blive brugt, ikke for at blive beskrevet i ord. Det der er i fokus for os når vi taler og handler, er som oftest målet eller resultatet, ikke så meget hvordan vi kommer hen til målet. Dette kan muligvis forklare hvorfor definitionernes formålsbeskrivelser ofte ikke behøver være særlig lange eller omstændelige.

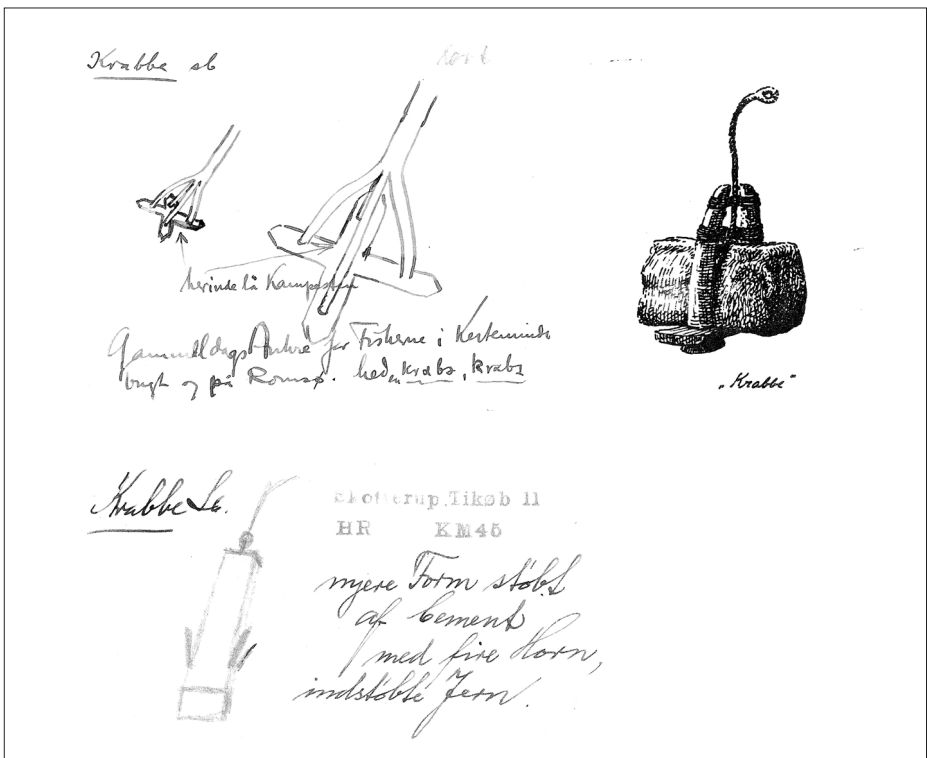
Genstandes udseende, konstruktion og funktionsmåde og så videre beskriver vi derimod ofte kun i ord når vi skal lære en ting at kende eller lære en proces. Eller når der er opstået problemer i den målrettede, resultatorienterede proces – når noget for eksempel er blevet væk, er gået i stykker eller lignende. Tilsvarende forholder det sig med genstandes udseende. Hvordan noget ser ud, det er netop noget man ser, og måske langt sjældnere noget man beskriver i ord. Derfor er det så kærkomment med en illustration.

Intuitivt kan man synes at en genstand først og fremmest skal beskrives ved sin form og sit udseende, genstandens ydre objektivitet, men brugen er lige så uundværlig, for genstande bliver jo brugt, ligesom de ord der beskriver genstande og så videre, er signaler i brug og til brug. Det er med andre ord velmotiveret at beskrive både form og brug i en ordbogsartikel.³

Det er værd at bemærke at illustrationer ikke kun er kærkomne for brugeren, men også for redaktøren, der kan have lige så stor afstand til genstanden som brugeren. Den slags situationer befinder vi os jævnligt i på ØMO. Lad mig

3 Den problematik som diskuteres i denne artikel, er ikke ny inden for leksikografien (jf. Hupka 1989). Hvis man fx tager Johnsons berømte og skelsættende ordbog, *A Dictionary of the English Language* (1755/1773), rummer den ingen illustrationer (jf. MacDermott 2005). Det står imidlertid i modsætning til mange af samtidens mere eller mindre encyklopædiske prægede ordbøger. De manglende illustrationer gør undertiden Johnsons definitioner vanskelige at forstå. Det gælder fx ordet *parabol*, hvor brugeren er betydeligt bedre hjulpet i andre af tidens illustrerede ordbøger. Når den verbale definition er så utilfredsstillende, hænger det ifølge MacDermott dog også sammen med at Johnson tilsyneladende ikke interesserede sig udpræget for matematik.

som eksempel tage betydning 2 af ordet *krabbe* – der betyder et slags anker der bruges til at holde fiskeruser på plads med. Der er ganske mange belæg på ordet i ØMO's seddelsamling – men det er meget forskelligt hvad der står på sedlerne, og hvor meget. Ofte er det en slags brudstykker til et samlet billede, det vil sige en samlet beskrivelse af form-elementer og funktions-elementer: *nogle kryds med sten i ved bundgarn; vægt ved bundgarn, tidligere støttet med krabbetov; lille anker af sten sat fast imellem et par enebærstager; sænkesten der sættes til ruser med bøjler*. I materialet til *krabbe* findes også en afskrift af en ældre, trykt kilde, der giver en mere systematisk beskrivelse. Men det ville nu være rart med et billede, vil redaktøren ofte tænke! Heldigvis var man i forbindelse med indsamlingen af materiale til ØMO tidligt opmærksom på at tegninger kunne være en god ting, og meddelere gengiver også nogle gange spontant tegninger af de genstande der tales om. Det gælder for eksempel ordet *krabbe*, hvor man blandt andet finder følgende tegninger:

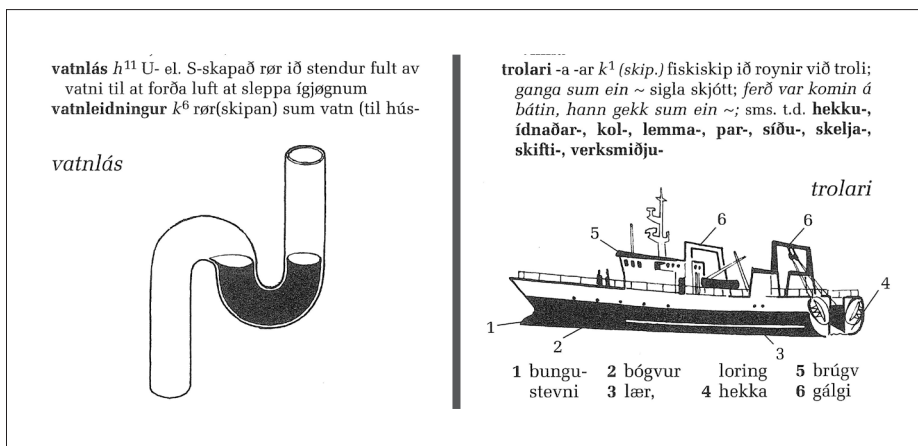

Disse illustrationer er indgået som vigtigt materiale i udarbejdelsen af den pågældende betydningsbeskrivelse. Resultatet er en detaljeret definition der rummer en del encyklopædiske træk – her først og fremmest i form af beskrivelsen af tre undertyper, der har en vis kronologisk rækkefølge.

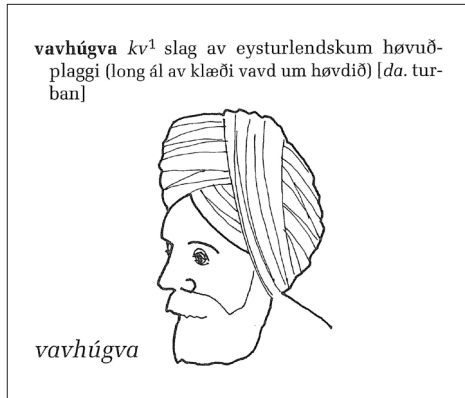
krabbe [...] -2) (fiskerspr) en slags anker (brugt til fortøjning af fiskeredskaber og pæle), bestående af en stor sten i en træramme, der er dannet af et trækors (*krabbekryds*) med fire træbøjler på, der er boret ned i korset og samlet foroven med et *krabbebind*; sjældnere dannet af et enkelt træstykke i bunden med to bøjler på; i nyere tid også bestående af en sten i en ramme af svær ståltråd ell af en cementklods med indstøbte jern (*krabbehorn*) (jf ill af krabber Brøndegaard.Fo&Fa.1:155, ALaursen. Danskefiskerbåde:11, ÅrbLøllF.1942:59, og af bundgarn med krabber NTFisk.1875:366) (ØMO)

Efter den første, generelle, enkle definition kommer en beskrivelse af den mest almindelige type med fire træbøjler. Derefter følger en omtale af en lidt mere sjælden variant med kun to bøjler på. Og til sidst kommer en beskrivelse af en nyere type. Alle tre typer er gengivet på seddelmaterialets illustrationer. Det samlede materiale som redaktøren har haft til rådighed, omfatter altså både illustrationer og ord. Men brugeren har kun ordet – der dog omfatter henvisninger til trykte kilder hvor der kan findes illustrationer.

En af de ordbøger der faktisk rummer illustrationer, er *Førøysk Ordbog* (FO). Hvis man for eksempel ser på arbejdsdelingen mellem ord og illustration i artiklen *vatnlás*, ser man at information om brug og formål gengives i den verbale definition, mens illustrationen bruges til effektivt at videreformidle information om genstandens form og konstruktion. Denne information er dog også ekspliciteret i den verbale definition. Ord og illustration supplerer altså i høj grad hinanden, men illustrationen er til særlig nytte ved beskrivelsen af genstandens form, og herunder især dens indretning og konstruktion (jf. ovenfor).

Illustrationer har en særlig fordel hvis der er tale om en kompleks genstand der består af mindre bestanddele. I artiklen *trolari* er beskrivelsen af disse bestanddele helt overtaget af illustrationen. Denne brug af illustrationer er meget typisk. Brugen af illustrationer får her et lidt videre sigte, nemlig i retning af det encyklopædiske eller pædagogiske. Man ønsker at give et samlet billede, et overblik, over noget større og mere komplekst, og over de ord der bruges om de enkelte dele i dette kompleks. De enkelte typer af trawlere er derimod gengivet ved sammensætningerne (jf. artiklen *kniv* i ØMO ovenfor).

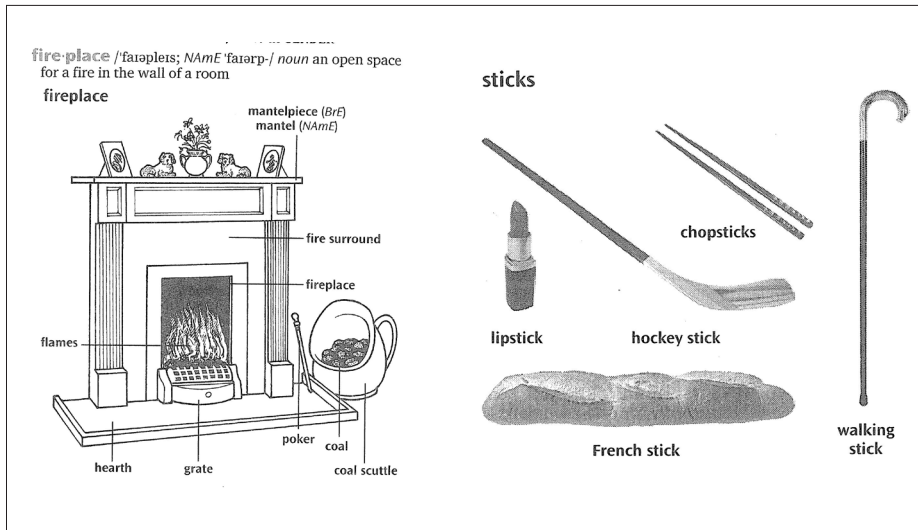

Illustrationer kan også blive bragt på bane når afstanden ikke gælder det tekniske eller kompleksiteten, men den kulturelle afstand, for eksempel et fænomen i eller fra en fremmed kultur. Artiklen *vavhúgva* ('turban') er for eksempel suppleret med en illustration. Illustrationen giver i dette tilfælde ikke detaljeret information om hvordan en *vavhúgva* er konstrueret eller udformet,

men er snarere bragt for at sætte et billede på nethinden af denne fremmede hovedbeklædning, som brugeren måske allerede har hørt om, læst om eller set et sted. Eller måske er illustrationen ganske enkelt taget med for at give ordbogen lidt kolorit.

Illustrationer der bruges til at give et overblik over noget større og mere komplekst, kendes ikke mindst fra begynderordbøger og lærerordbøger, hvor de har en meget tydelig pædagogisk funktion. I det følgende vil jeg se på nogle eksempler fra *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (OALD).

I tilknytning til artiklen *fireplace* i OALD er der anbragt en illustration af en kamin. Illustrationen adskiller sig på to afgørende punkter fra de øvrige jeg hidtil har beskæftiget mig med. For det første angives der en forskel mellem britisk engelsk og amerikansk engelsk ("BrE *mantelpiece*" vs. "NAE *mantel*"); der tilføjes altså sproglig-grammatisk brugsinformation til illustrationen. For det andet angives ikke kun bestanddele af selve kaminen, men også redskaber og tilbehør der knytter sig til brugen af en kamin (*poker*, *coal*, *coal scuttle*). Illustrationen er altså løsnet en anelse fra den snævre tilknytning til et enkelt ord eller en enkelt genstand, og begynder at pege ud mod et bredere semantisk felt eller aktivitetsområde som genstanden kan siges at være en central del af. Dette er en gennemgående strategi ved brugen af illustrationer i OALD og andre lærerordbøger.

Strategien ses for eksempel også ved ordet *stick*. Hertil er knyttet en illustration af forskellige typer stænger (kaldt "enumerating illustration" hos Svensén 2009: 305). Der er sprogligt set tale om syntagmer eller sammensætninger, ligesom ved artiklerne *kniv* (ØMO) og *trolari* (FO) ovenfor, og indholdsmæssigt befinder vi os også i den encyklopædiske afdeling. Der er alligevel klar forskel de tre ordbøger imellem. FO's information om typer af trawlere var minimal og begrænset til den sprogligt styrede inddragelse af sammensætninger i artiklen. Fremstillingen i ØMO var grebet systematisk an i et forsøg på at være udtømmende. Illustrationen i OALD forsøger til gengæld ikke at være udtømmende, her er der snarere tale om en vifte af eksempler. Der er fokus på at vise spændvidden af forskellige stænger (eller af genstande der kategoriseres som stænger i engelsk), og på at gøre læseren interesseret i betydningen og brugen af ordet *stick* i engelsk. Bemærk i øvrigt også at der her er tale om fotos, ikke tegninger.

Der tages yderligere et skridt mod en åbning af illustrationens funktion i illustrationen til ordet *packaging*, hvor der åbenbarer sig et væld af mulige former for indpakning. Overskriften er *packaging*, men illustrationen relaterer sig i lige så høj grad til ordene *package* og *pack*, det vil sige til et helt semantisk og/eller praktisk felt, fænomenet indpakning og dets praktiske manifestationer i ord og genstande. Heller ikke her er illustrationerne udtømmende, selvom rækken af eksempler er betydeligt længere end ved ordet *stick*. Mange af os vil nikke genkendende til denne type fremstilling fra Richard Scarrys billedbøger med katte og orm der illustrerer forskellige, dagligdags semantiske felter eller handlingsforløb.

etc.: The band can still pack out concert halls.—see also **PACKED OUT**, **pack 'up** (informal, especially BrE) (of a machine) to stop working: The fax machine's packed up again. **pack 'up** | **pack sth**→**up** 1 to put your possessions into a bag, etc. before leaving a place: Are you packing up already? It's only 4 o'clock. ◊ We arrived just as the musicians were packing up their instruments. 2 (BrE, informal) to stop doing sth, especially a job **SYN** GIVE UP: What made you pack up a good job like that?—see also **PACK**(2)

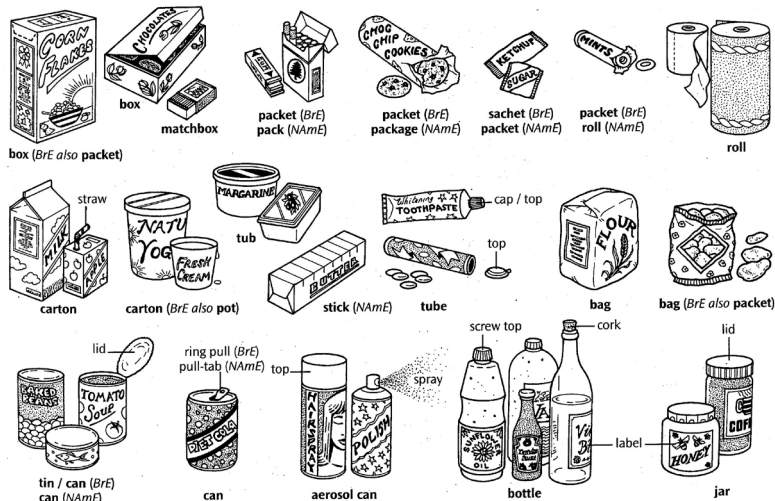
IDM see **JOKER**

pack-age 0- /'pækɪdʒ/ noun, verb

noun 1 (especially NAmE) = **PARCEL**: A large package has arrived for you.—compare **PACK** 2 (NAmE) a box, bag, etc. in which things are wrapped or packed; the contents of a box etc.: Check the list of ingredients on the side of the package. ◊ a package of hamburger buns—picture ⇒ **PACKAGING**—compare **PACKET** 3 (also '**package deal**') a set of items or ideas that must be bought or accepted to-

P

packaging

s see | t tea | v van | w wet | z zoo | ʃ shoe | ʒ vision | tʃ chain | dʒ jam | θ thin | ð this | ŋ sing

OALD udvider også brugen af illustrationer på en anden måde, nemlig i form af nogle temasider til sidst i ordbogen, hvor en række temaer behandles med både ord og billeder. Siderne udnyttes i selve ordbogsdelen, hvor der henvises til en relevant illustration på temasiderne, som for eksempel i artiklen *stern*. Igen fremgår det at OALD ikke kun bruger tegninger, men også fotos, som altså udmærket kan bruges til at understøtte det prototypiske i den verbale definition (ved læsning af Svensén 2009: 301 f. kan man få det indtryk at fotos generelt er problematiske at bruge i forhold til stiliserede tegninger).

4. Hvad kan illustrationer – måske – bruges til i leksikografien?

Jeg har indtil nu fokuseret på brugen af illustrationer ved definitioner af genstande, det vil sige ved substantiver, og jeg har peget på at det er ganske bestemte dele af definitionerne der med fordel kan suppleres eller overtages af en illustration (fx en genstands konstruktion eller bestanddele). Men illustrationer

R2

Boats

Boats

stern

bow

liner

ferry

stern /stɜːn/; NAmE stɜːn/ *adj., noun*

■ *adj.* (stern-er, stern-est) 1 serious and often disapproving; expecting sb to obey you **STRICT**: a **stern** face/expression/look ◊ a **stern** warning ◊ Her voice was **stern**. ◊ The police are planning **sterner** measures to combat crime. 2 serious and difficult: We face **stern** opposition. ▶ **stern-ly** *adv.* **stern-ness** *noun* [U] **IDM** be made of **sterner** 'stuff' to have a stronger character and to be more determined in dealing with problems than other people

■ *noun* the back end of a ship or boat—picture ⇨ PAGE R2—compare **BOW** *n.*, **POOP** **IDM** see **STEM** *n.*

kan også forekomme ved verber (og verbalsubstantiver), det vil sige ved ord der angiver en proces eller et forløb. Nyere web-baserede ordbøger vil naturligvis kunne inddrage levende billeder i den slags situationer, men trykte tegninger eller billeder kan også være en hjælp. Jeg har allerede givet et eksempel på hvordan en genstands eventuelle funktionsmåde eller brug kan blive tydeliggjort ved at bringe en illustration, i hvert fald til en vis grad (jf. *kartoffelsorterer*). Et andet eksempel er ordet *trol* i FO, hvor man ikke kun får oplysninger om bestanddele, men også får et indtryk af en proces. Eller verbalsubstantivet *knitting* i OALD, der vanen tro åbner op til et semantisk felt, med angivelse af både genstande og proces i forbindelse med strikning (jf. "functional illustration" hos Svensén 2009: 308).

trol -s ~ h³ 1 (skip.) stór nót (við posa) til at draga eftir havbotninum, royna við trol; skræða trol-ið; ein annar meinbogi, tá ið tað var eitt gott hál, var, at posin slitnaði frá trolinum 2 samankomin fiskisnøri, koma í ~ snørini koma í

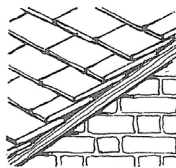
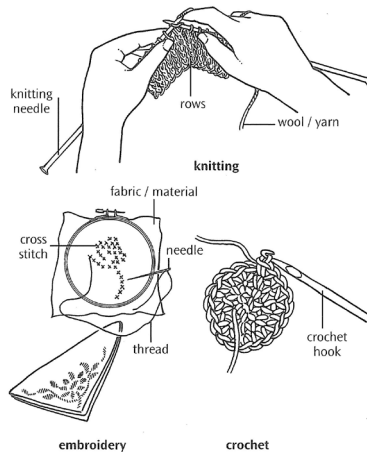
1 veitur
2 lemmur, lúka, hurð
3 breittil
4 hanafótur
5 undirnet
6 yvirnet

7 fornet, vongur
8 bellur
9 millumstykki
10 posi

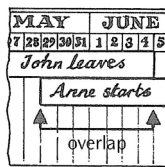
trolveiða kv¹⁰ fiskiveiða við trol
trom tramar tremur (el. tlm. tromir) kv^{9/2} 1 tað ytsta á e-m, kantur₁, rond₂, jaðari₁ 2 eggjartrom, Skúvoyggjin hevur snipsar tremur 3 ovastí kantur á ílati, grýtu o.tíl., borð₇, breiddi, á

knit·ting *ˈnɪtɪŋ* noun [U]

- 1 an item that is being knitted: *Where's my knitting?*
 2 the activity of knitting

overlapping
tiles

overlapping
dates

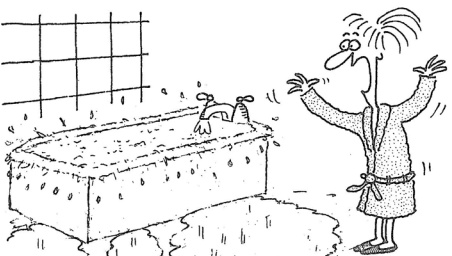
overhanging
branches

over·lap verb, noun

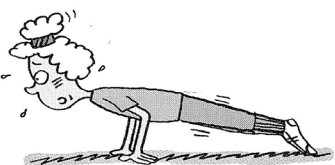
- **verb** /ˌəʊvəˈlæp; NAmE ˌoʊvərˈlæp/ (-pp-) 1 if one thing **overlaps** another, or the two things **overlap**, part of one thing covers part of the other: [VN] *A fish's scales overlap each other* ◊ [V] *The floor was protected with overlapping sheets of newspaper.* 2 [VN] to make two or more things overlap: *You will need to overlap the pieces of wood slightly.* 3 [V, VN] if two events **overlap** or **overlap** each other, the second one starts before the first one has finished 4 ~ (with sth) to cover part of the same area of interest, knowledge, responsibility, etc.: [V] *Our jobs overlap slightly,*

Illustrationen til ordet *overlap* i OALD er interessant. For det første er der tale om et statisk verbum, ikke et dynamisk og procesorienteret verbum. For det andet knytter illustrationen sig i virkeligheden til to verber, *overlap* og *overhang* – den bruges altså til at angive en semantisk forskel mellem to lignende ord, og forholdet angives faktisk kun her og ikke i den verbale tekst. For det tredje bruges illustrationerne til at tydeliggøre en betydningsforskel mellem to underbetydninger, en konkret og en overført. Illustrationen giver anledning til

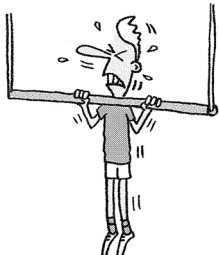
at overveje forholdet mellem ord og illustration i ordbogsartikler som helhed. Hvilke oplysningstyper kan suppleres eller erstattes med illustrationer? I den omtalte artikel fra OALD bruges illustrationer altså til markering af semantiske relationer mellem forskellige ord og til betydningsadskillelse. Og i det følgende eksempel fra OALD (ordet *overflow*) bruges illustrationen til at gengive en typisk ytringssituation. Artiklen rummer et sprogbrugseksempel ("The bath is overflowing") der er en typisk samforekomst. Eksemplet gentages under illustrationen, men her i replikform ("Oh no! The bath's overflowing"). Eksemplet er nu blevet til et citat, fra en typisk ytringssituation. Illustrationen understøtter det specifikke og kontekstuelle ved at vise en situation man meget tænkeligt kan stå i når man bruger den pågældende betydning af ordet *overflow*, og de følelser og reaktionsmønstre der er forbundet med den situation. Illustrationen bruges altså til at belyse semantikken og brugen af ordet *overflow*.

Oh no! The bath's overflowing!

press-up (BrE)
push-up (NAme)

pull-up
chin-up (especially NAme)

over-flow verb, noun
 ■ **verb** /ˌəʊvəˈfləʊ; NAme ˌoʊvərˈfloʊ/ 1 ~ (with sth) | ~ sth to be so full that the contents go over the sides: [V] Plates overflowed with party food. ◊ The bath is overflowing ◊ (figurative) Her heart overflowed with love. ◊ [VN] The river overflowed its banks. 2 [V] ~ (with sth) (of a place) to have too many people in it: The streets were overflowing with the crowds. ◊ The hospitals are filled to overflowing (= with patients). 3 ~ (into sth) to spread beyond the limits of a place or container that is too full: [V] The meeting overflowed into the street. [also VN]

En vigtig del af det konkretiserende element i illustrationen til *overflow*, er tilstedeværelsen af et menneske. Ofte er illustrationer meget stilerede og rensat for kontekst. Men OALD rykker undertiden illustrationer over i et mere konkret univers, hvor man ser genstande og handlinger koblet til de erfaringer der er forbundet med dem. På denne måde kan der også gives noget processuelt i den trykte tegning. Det gælder for eksempel illustrationerne til ordet *press-up* med flere, der er hentet fra temsiderne om sundhed og sygdom bagest i OALD.

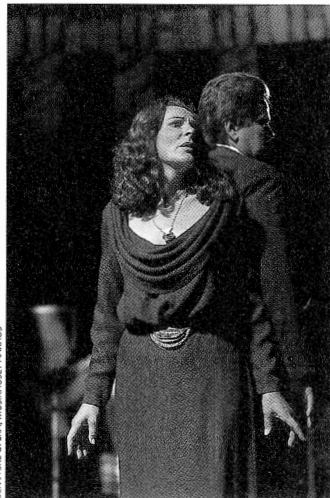
Til allersidst to korte bemærkninger til videre overvejelse. For det første har vi set at illustrationer først og fremmest bruges ved konkrete genstande. Vi har dog også set et enkelt eksempel på brug af illustration ved en overført betydning (*overhang*). Men kunne illustrationer også bruges ved egentlige abstrakter eller begreber? Denne brug af illustrationer ses ikke normalt i ordbøger, men man kan støde på dem i leksika. Nedenstående eksempel er hentet fra *Den store danske Encyklopædi* (SDE) og gengiver to af illustrationerne til opslaget *kærlighed*, hvor to meget forskellige aspekter af dette fænomen illustreres med billedmateriale: dels den problemfri, romantiske kærlighed, og dels den kærlighed ”der vokser ved modstand”, den dramatiske kærlighed.

Kærlighed, som den tager sig ud i seriehæfternes verden. Forside af Maiken Thorsen til Robert Steffen: Hed sommerkærlighed, 1995.

MAIKEN THORSEN

470

DEN JYSKE OPERA, MUSIKHUSET ÅRHUS

Kærlighed. Richard Wagner forelskede sig i en gift kvinde, Mathilde Wesendonk, som gjorde ham opmærksom på den middelalderlige myte om kærligheden, der vokser ved modstand. Med operaen *Tristan og Isolde* (1865) gav han det gamle stof et nyt liv. Matti Kastu og Lisbeth Balslev i titelpartierne, *Den Jyske Opera* 1992.

471

Og til sidst: Illustrationer er normalt udformet så de gengiver det prototypiske – netop derfor er stiliserede tegninger så almindelige (jf. Svensén 2009: 301, 303 f.). Dette er der mange gode grunde til – formidlingsmæssigt har man mulighed for at fremhæve det væsentlige, og de verbale definitioner vil også gengive det prototypiske. Men måske kunne man i nogle typer ordbøger også udnytte at billeder har så ekspressive muligheder – og i lige så høj grad vise billeder af sjove, mærkelige eller spændende varianter af det prototypiske, som for eksempel af den genstand der indledte denne artikel, nemlig et wc.

LITTERATUR

- Den Danske Ordbog 1–6. København 2003–2005.
 Den Store Danske Encyklopædi 1–20. København 1994–2001.
 Føroyisk Orðabók 1–2. Tórshavn 1998.
 Hupka, Werner, 1989: Wort und Bild: die Illustrationen in Wörterbüchern und Enzyklopädien. Tübingen.
 McDermott, Anne, 2005: Johnson's Definitions of Technical Terms and the Absence of Illustrations. I: *International Journal of Lexicography* 18 (2). S. 173–187.
 Møller, Kristen, 1959: Leksikologi og leksikografi. København.
 Ordbog over det danske Sprog 1–28. København 1919–1956.
 Oxford Advanced Learner's Dictionary. 7th edition. Oxford 2005.
 Stein, Gabriele, 1991: Illustrations in dictionaries. I: *International Journal of Lexicography* 4 (2). S. 99–127.
 Svensén, Bo, 2009: *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge.
 Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer 1–. København 1992–.